

TÜRKİYE EKONOMİSİNDE DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARININ SEKTÖREL DAĞILIMININ ÖNEMİ *

Murat ÇETİNKAYA**

ÖZET

Gelişmekte olan pek çok ülkede olduğu gibi Türkiye ekonomisinin sektörel yapısının değişimi eşliğinde ekonomik büyümede belirleyici en önemli öge sermayedir. Çünkü bu ekonomilerde kıt üretim ögesi sermayedir. Sermaye ögesinde ortaya çıkan yetersizlik toplam sermaye tutarı için söz konusu olduğu gibi sermayenin niteliği için de söz konusudur. Sermayenin niteliksel yetersizliği, özellikle bilgi ve deneyim birikimi şeklinde ortaya çıkmaktadır. Bu yetersizliği kısaca “sermayenin uzmanlık düzeyi” gibi ifade etmek mümkündür. Gelişme yönünde olan ülkelerde sermaye ögesinde yetersizlik genellikle böyle uzmanlaşmış sermaye yetersizliği şeklinde olmakta; bu yetersizlikte ancak yabancı sermaye ile giderilebilmektedir.

Uzmanlaşmış yabancı sermayenin ekonomik büyümedeki belirleyicilik işlev ve etkisi bu ögenin sektörel dağılımında önem kazanmaktadır. Ancak böylece yabancı sermayenin uzmanlığı üretken olabilmekte ve bir anlamda yabancı sermayenin marjinal verimini belirlemektedir. Bu husus özellikle ülkemiz ekonomisi için önemlidir. Çünkü Türkiye 1960’lardan bu yana uygulaya geldiği planlı kalkınma modelinde sektörel yapının değişimi; önemli bir hedef olarak benimsenmiş ve plan ona göre hazırlanmıştır. Buna göre yabancı sermaye girişleri kaçınılmaz olarak sektörel yapıda amaçlanan bu değişimlere göre biçimlenecek ve ona göre yönlenecektir. İşte çalışmamızda böyle bir sektörel yönelme temel konu olarak seçilmiş; yabancı sermaye girişlerinin sektörel yapıda değişmeye ne ölçüde uyum ve paralellik gösterdiği analiz edilmeye çalışılmış ve bu konuda karşılaşılan sorunlar ortaya konularak ona göre önerilerde bulunmak amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Doğrudan Yabancı Sermaye, Büyüme, Dışsalılık

ABSTRACT

Like in many developing countries, the capital accompanied by the change of sectoral structure in Turkey is the main element which determines economical growth. Because, it is the capital being scarce in these economies. The insufficiency of capital element may be seen in both sum and quality of capital. The insufficiency of capital quality may be appeared especially in form of knowledge and experience accumulation. This insufficiency can be called briefly “level of capital productivity”. The capital insufficiency in developing countries generally come out similar to this way of specialized capital insufficiency; and it can only be prevented by foreign capital.

* Bu çalışma Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde kabul edilen “Türkiye Ekonomisinde Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Sektörel Dağılımının Önemi” isimli Doktora tez çalışmasının özetidir.

** Dr., Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Murat ÇETİNKAYA

The determination function and effect of efficient capital over economical growth gets importance in the structural distribution of capital. The productivity of foreign capital can only be productive under this condition and also it leads to marginal productive of capital. This reality is especially important for our country. Because, the structural change is adopted as important target in planning model having been applied from 1960 to nowadays. According to this, foreign capital is formed and directed inevitably in terms of sectoral change. In conclusion, this kind of social distribution is decided to be main subject; the level of adaptation of capital to sectoral change is tried to analyze and it is aimed at obtaining solutions of problems about this subject.

Keywords: Foreign Direct Investment, Developing, Externalities

A. Ekonomik Büyüme Açısından Yabancı Sermayenin Önemi

Ekonomik büyüme en geniş açıdan bir ekonominin toplam üretim, toplam yatırım, toplam ithalat ve toplam ihracat gibi temel göstergelerin, istihdam ve üretim kapasitesi ile ilgili olarak bir dönemden bir döneme artması şeklinde tanımlanabilir. Daha dar anlamda ise ekonomik büyüme, bir ülkenin gayri safi milli hasılasının (GSMH) bir dönemden bir döneme reel olarak artması şeklinde ifade edilir.

İster geniş ister dar anlamda ifade edilsin, ekonomik büyümede önemli ve hatta tek faktör yatırımdır. Yatırımında, bilindiği gibi sermaye artışından bir dönemden diğerine net artıştır. Öyleyse ekonomik büyüme temelde, “sermaye,, stokundaki gelişme veya artış demektir. Bu nedenle çağdaş ekonomik büyüme modelleri sermaye faktörüne göre geliştirilmiş ve ifade edilmiştir.

Çağdaş büyüme modellerinin temeli “sermaye,, olmakla birlikte buradaki “sermaye,, soyut bir kavram veya unsur (öge) olarak kabul edilmekte; bu unsuru açıkça ifade edilmese de “sabit sermaye,, olduğu bilinmektedir. Fakat bunun yerli-yabancı sermaye ayrımı yapılmamaktadır. Aslında kıt faktör olarak sermaye ekonomik büyümenin temeli olmakla birlikte, bu kıtlığın gelişmekte olan ülke ekonomileri açısından çok daha fazla ve önemi göz önünde tutulduğunda sermaye stoku içinde yabancı sermayenin payının bu ekonomi büyüme ve gelişme açısından ne kadar önemli ve belirleyici olduğu hemen görülür.

B. Ekonomik Büyümenin Belirleyici Faktörü Olarak Yabancı Sermaye

Ülkelerin ekonomik yapıları ve gelişmişlik düzeylerinde faktör donanımları belirleyici bir niteliktedir. Malların ulusal ve uluslararası değişiminde mal fiyatları, emeğin değişiminde ücret, sermayenin değişiminde de faiz belirleyici girdiler olmaktadır. Ülkeler arasındaki ücret ve faiz farklılıkları, emek ve sermaye donanımı yoğunluğundaki farklılıklardan oluşmaktadır. Sermaye ve emek yönünden zengin olan ülkelerde bu girdilerin fiyatı düşük, kıt olan yerlerde ise, yüksektir.

Türkiye Ekonomisinde Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Sektörel Dağılımının Önemi

Bu da faktörlerin bol olduğu ülkelerden az olan ülkelere doğru bir girdi akımı başlatmaktadır¹. Bu akım yabancı sermaye yatırımlarının ortaya çıkmasının en önemli nedenlerindedir.

Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde ekonomi politikasının temel hedefi, ekonomik kalkınmayı gerçekleştirmektir. Ekonomik kalkınmanın gerçekleşebilmesi için bu ülkeler genellikle sermaye birikimi ve finansman sorunu ile karşı karşıya kalmaktadırlar. 1970 yıllardan bu yana ülkelerin karşılaştıkları temel sorunların başında, sermaye oluşumundaki yetersizlik gelmektedir. Bu tür ülkelerde sermaye kıtlığı ve emek bolluğu, ülkelerin başka bir belirleyici özelliği olmaktadır. Bu özellik göz önüne alındığında, kalkınmanın sağlanabilmesi amacıyla yurtiçi tasarruflara ilaveten, sermaye açığını ortadan kaldırmak için iki yolu vardır: Bunlardan birincisi dış borç, ikincisi ise, yabancı sermaye yatırımlarıdır. Tasarruf açığının kapatılması yönünde “dış borçlanma mı?” yoksa “yabancı sermaye yatırımları mı?” daha uygun sorusu tartışıla gelmiştir.

Stratejik Teknik Ekonomik Araştırmalar Merkezi tarafından düzenlenen “Yabancı Sermaye Arenası” konulu toplantıda, Türkiye’nin dış borçla bir yere varamayacağı ve mutlaka yabancı sermaye çekmesi gerektiği vurgulanmıştır. Bu toplantıda, Dünya Bankası Türkiye direktörü Ajay Chhibber, Türkiye’nin daha fazla borçlanması imkanının bulunmadığı belirterek, “Türkiye önümüzdeki 10 yılda her yıl yüzde 5 büyümeyi ve enflasyonu düşürmeyi istiyorsa borç dışı yabancı sermaye kaynakları bulması önemle” belirtmiştir².

Gelişmekte olan ülkelerde olduğu gibi ülkemizin de en önemli ekonomik sorunlarından birisi, sermaye birikiminin yetersizliğidir. Ülkemiz “tasarruf açığı” ve “dış ticaret açığı” olmak üzere, iki dar boğazla karşı karşıyadır. Kamu kaynaklarının büyük bir bölümü cari harcamalara ayrılmakta, geri kalan kısmı ise borç faiz ödemelerine gitmektedir. Bu nedenle kamu kaynaklarından yatırıma gerekli olan payın ayrılması pek mümkün olmamaktadır. Ülke kaynaklarının yetersiz, dış borçlarla yatırım yapmanın çok pahalı ve riskli olduğu bir ortamda, getireceği teknoloji, know-how, modern işletme ve pazarlama yöntemleriyle yabancı sermayenin önemi büyüktür.

Yabancı sermaye Türkiye açısından özellikle dört noktada önem taşımaktadır: Finans gücü, teknoloji transferi, yönetim becerisi ve dış pazar imkanları³. Ülkemizde yabancı sermaye yatırımlarının artırılması, büyük ölçüde sermaye açığının ortadan kalmasına, üretimde eski teknoloji yerine yeni teknolojinin

¹ Robert JENKINS, *Transnational Corporation and Uneven Development: Internationalization of Capital The Third World*, Mehtuen, New York 1987, s:18.

² <http://www.aksam.com.tr/arsiv/aksam/2002/03/07/ekonomi1.html>.

³ Türkel MİNİBAŞ, *Az gelişmiş Ülkelerde Kalkınmanın Finansman Politikaları Ve Türkiye*, Der Yayınları, İstanbul 1992, s:70.

Murat ÇETİNKAYA

kullanılması ve yeni teknoloji ile birlikte üretimde verimliliğin artması ve yeni dış pazarlara açılmasında büyük imkanlar sağlayacağı aşıkardır.

Ülke bireylerinin belirli bir dönemde (genellikle 1 yıl) yarattıkları mal ve hizmet toplamının gösteren GSMH'nin dönemler içerisinde meydana gelen değişmeler ülke ekonomisinin performansını yansıtmaktadır.

Tablo 1. Türkiye'de Gayri Safi Sabit Sermaye Oluşumu ve Büyüme Hızı

Yıllar	Yıllara Göre Yabancı Sermaye Yatırımları (Fiili Giriş) (Milyon Dolar)	GSMH (Alıcı Fiyatlarıyla) (Milyar TL)	Büyüme Hızı (Alıcı Fiyatlarıyla)	Enflasyon
1990	684	84591,4	9,4	57,6
1991	907	84887,1	0,3	59,2
1992	911	90332,5	6,4	63,5
1993	746	97676,6	8,1	67,4
1994	636	91733	-6,1	107,3
1995	934	99028,2	8,0	82,7
1996	914	106079,8	7,1	77,3
1997	852	114874,3	8,3	84,2
1998	953	119303,1	3,9	73,8
1999	813	111684,4	-6,4	52,6
2000	1,707	125596,1	6,3	53,4
2001	3,288	176483,9	-9,5	60,3
2002	569*	232254,4	7,8	60,1

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı Yabancı Sermaye Genel Müdürlüğü, DPT, T.C. Merkez Bankası.

* Kasım 2002 İtibariyle.

Büyüme hızının nispeten düşük olduğu yıllarda yatırım oranlarında nispi olarak düşük seviyede artış göstermiştir. Genel olarak göstergeler incelendiğinde yabancı sermaye yatırımları ile büyüme oranları arasındaki ilişki göze çarpmaktadır. Ülke ekonomisi içerisinde yabancı sermaye yatırımlarının artması ekonomide büyümeyi beraberinde getirecektir. GSMH artış hızına bakıldığında 1990 yılında 9,4'lük bir büyüme gerçekleşmiş, 1991 yılında körfez krizinin etkisiyle büyüme hızı 0,3'e düşmüştür. Büyüme hızı 1994 yılına gelene kadar artış şeklinde devam etmiştir. 1994 yılında ekonominin daralması, ekonomik istikrarsızlığı da beraberinde getirmiş, bunun sonucunda 5 Nisan istikrar tedbirleri alınmıştır. Bu yıl içerisinde ekonomi 6,1 oranında küçülmüştür.

Türkiye Ekonomisinde Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Sektörel Dağılımının Önemi

1995 yılında gerçekleşen 934 milyon dolar yabancı sermaye karşısında, büyüme oranı 8,0 olarak gerçekleşmiştir. 1994 yılında, makro ekonomik dengelerin bozulması ekonomik istikrarsızlığı beraberinde getirmiştir. Bu yıl içerisinde 636 milyon dolarlık yabancı sermaye karşısında, ekonomi 6,1 oranında küçülmüştür. Ekonomik ve politik istikrarın bozulduğu 1998 ve 1999 yılında hem yabancı sermaye yatırımları hem de, büyüme hızında nispi olarak daha düşük bir hızla artış göstermiştir. 2000 yılında hem yabancı sermaye hem de büyüme oranında artış kaydedilmiştir. 2001 yılı Türkiye'nin yeni bir ekonomik kriz ile karşı karşıya olduğu dönemdir. Bu yılda diğer yıllardan farklı olarak yabancı sermayede diğer yıllara oranla artış karşısında, ekonomi 9,5 oranında küçülmüştür. Ülke ekonomisinde yabancı sermaye yatırımlarının artmasına rağmen ekonominin bu denli küçülmesinin nedeni, mali ve reel ekonominin oldukça kötüleşmesinden kaynaklanmaktadır. Özellikle 2001 yılında ekonomideki istikrarsızlığa rağmen, iletişim ve bankacılık sektöründe karı yüksek olan firmaların olması istikrarsızlığa rağmen yabancıların bu sektöre yatırım yapmasını engellememiştir.

Doğrudan Yabancı Sermaye ekonomik büyüme sağlayacağı katkıları göz önüne alındığında, ülkemiz yabancı sermaye yatırımlarından daha fazla yararlanma gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Fakat gerek yasal düzenlemeler, gerekse ekonomik ve siyasi belirsizlik, yabancı sermayeli firmaların ülkemize karşı çekingen davranmasına ve bunun sonucu olarakta yeterince yabancı sermaye girişi oldukça sınırlı kalmaktadır. Nitekim, Türkiye'deki yabancı sermaye yatırımları Dünya'daki yabancı sermaye stokunun yaklaşık olarak %0,33 gibi çok düşük bir düzeydedir.

C. Türkiye'de Yabancı Sermayenin Yatırımlarının Tarihsel Gelişimi

Yatırımcıların ulusal sınırları dışında ticari ilişkiler içerisine girmesinin en önemli nedeni, kar beklentisidir. Bu kar, yabancı bir ülkede faaliyet göstermekten doğabilecek her türlü risk ve belirsizliği telafi edecek ölçüde olmalıdır.

Tarihsel bir süreç içerisinde bakıldığında, yabancı sermayenin yüksek karlılığı sağlamak için önceleri doğal kaynaklara yöneldiği görülür. Özellikle Merkantilist İktisadi Düşüce Sisteminde, ülkelerin zenginliğinin değerli madenlerle ölçüldüğü ve bu kıymetli madenlerin elde edilmesi için de, başka ülkelere sömürge ve ithalat yoluyla ülke içerisine bu madenlerin sokulması amacı güdüldüğü görülür.

Yabancı sermaye hareketlerinin ilk olarak genelde borçlanma mahiyetinde ortaya çıktığı savunulmaktadır. 18. Yüzyılda batılı ülkelerin sanayi devrimiyle birlikte sanayiden gelen fonlar nedeniyle sermaye fazlasının, sermayesinin kıt, faiz oranının da yüksek olduğu ülkelere doğru kayması, yabancı sermaye

hareketlerini başlatmıştır⁴. İngiltere'nin gelişen sanayisine gerekli olan hammaddenin ve madenlerle birlikte petrolün çıkarılması için Britanya Adalar Topluluğu içinde giriştiği yatırımlar, yabancı sermaye yatırımlarının başlangıcı olarak kabul edilmektedir⁵.

1970'li yıllardan sonra gerek uluslar arası para siteminin değişmesi, gerekse petrol krizleri uluslararası piyasalarda faiz hadlerini önemli ölçüde yükseltmiş ve ülkelerin dış borçlanma maliyeti oldukça artmıştır. Bu süreçte gelişme çabasında olan ülkeler, dış finansman sorununu çözmek amacıyla yabancı sermayeye başvurmuşlardır. Bu ülkeler yabancı sermayeyi ülke ekonomisine kazandırmak amacıyla yatırımcıya uygun ortam sağlayacak teşvik tedbirleri uygulamaya koymaya başlamışlardır. Dünya Bankasının yaptığı bir araştırma⁶, teşviklerin yabancı sermayeyi yönlendirmekte oldukça etkili olduğunu ortaya koymaktadır. Bu araştırmaya göre, diğer koşullar aynı kaldığında, teşvik tedbirleri, incelenen her üç projeden ikisinin yerini belirlenmesinde etkili olmuştur.

Türkiye'de ilk yabancı sermaye yatırımları, İmparatorluk döneminde başlamıştır. Gerek Anadolu'da gerekse Rumeli'de demiryolu yapımı için ilk teşebbüsler, İngiliz firmaları tarafından 1856 yılında gerçekleştirilmiştir. İngiltere'ye verilen bu ilk imtiyazlar, Köstence-Çernova (66 km) hattı ve İzmir – Aydın (131 km) hattı imtiyazlarıdır⁷.

Ülkemizde esas itibarıyla 1950 yılından sonra üzerinde yabancı sermaye yatırımları durulmaya başlanmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun devamı niteliğinde olan Türkiye'nin gerek tarih ve gerekse ekonomik bağları bulunduğu, ülkemize gerçek anlamda yabancı sermaye yatırımları 1950'lerden sonra gelmeye başlamıştır. Bununla birlikte yabancı sermayenin tarihi gelişimi incelendiğinde, yabancı sermaye girişlerinin başlangıcı Osmanlı İmparatorluğu döneminde 1838 Ticaret Anlaşmasına kadar dayanmaktadır.

D. Türkiye Ekonomisinde Yabancı Sermaye Girişlerinin Sektörel Dağılımı

Çalışmanın ilk bölümünde yabancı sermaye girişlerinin ekonomi üzerindeki etkileri makro çerçevede ele alınmıştır. Ancak yabancı sermayenin bu etkilerinin ekonominin sektörel yapısı ile çok yakından ilişkisi göz önünde tutulduğunda bu kaynağın bazı sektörlerle öncelikli olarak yönlendirilmesinin ve o sektördeki diğer

⁴ Tuncay HACALOĞLU, "Yabancı Sermaye ve Türkiye'de Yabancı Sermaye Uygulaması", Yayımlanmamış Uzmanlık Tezi, **T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Teşvik ve Uygulama Başkanlığı**, Ankara 1983, s:3.

⁵ Tuncay HACALOĞLU, a.g.t., s.3.

⁶ <http://www.worldbank.org>, 2002.

⁷ Mübahat KÜTÜKOĞLU, "Tanzimat Döneminde Yabancıların İktisadi Faaliyetleri", 150. Yıl Tazminat, **TTK Yayınları**, Ankara 1992, s:124.

Türkiye Ekonomisinde Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Sektörel Dağılımının Önemi

sektörlere nazaran öne geçici veya o sektörlere ekonomik büyüme ve gelişmede sürükleyicilik işlevi yüklendiği de bir gerçektir.

Ayrıca yabancı sermayenin öncelik sağladığı veya sürükleyicilik-çekicilik işlevi yarattığı sektörlerin göreceli olarak daha hızlı büyümesi diğer sektörler açısından dışsallıklar da yaratacaktır.

1. Türkiye Ekonomisinde Yabancı Sermaye Girişlerinin Sektörel Dağılımı

Yabancı sermayenin dünya ekonomisindeki genel dağılımı veya yönelmesinde en önemli ekonomik unsurlar, daha öncede değinildiği üzere “verimlilik” ve “karlılıktır”. Bunun yanı sıra hukuki işlemlerdeki kolaylık, işlemlerdeki hızlilik siyasal istikrar ve dünya ile bütünleşme düzeyi de bu dağılım ve yönelmede çok önemli işlev görebilmektedir.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımları genelde sanayi sektörüne yönelik olmakla birlikte hizmet sektöründe de yabancı sermaye girişlerinde son yıllarda belirgin bir artış göze çarpmaktadır. Bu da daha çok iki farklı ülkenin ortak sanayi sektörüne sermaye akışı şeklinde gerçekleşmektedir. Eğer bir firma, yatırım yaptığı ülkede kendi ülkesi ile aynı üretimi gerçekleştiriyorsa bu yatay (horizon) yatırımdır. Yapılan yatırım, kaynak ülkedeki ürünlerin işlenmesi ve bu ürünlerin satışı ile ilgili ileriye/piyasa (downstream) veya geriye/üretim kaynağına (upstream) dönük faaliyetleri içeriyorsa, dikey (vertical) yatırım adını almaktadır⁸.

Yabancı sermaye konusunda sektörel bazda önemli gelişmeler kaydedilmiştir. Yabancı sermaye yatırımları geleneksel bir yapı içerisinde iken son on onbeş yıl içerisinde daha da genişleyerek yeni sektörler ilgi alanına girmiştir. Geleneksel olarak, turizm, elektronik, otomobil, hazır giyim ve yiyecek sektörü iken son dönemlerde bu dağılım; telefon, software ve bilgisayar teknolojisi, elektronik parçalar, ortak servis ve şirket yönetim merkezleri, işlenmiş malzeme ve parçaları, “back office” faaliyetleri, geliştirilmiş lojistik operasyonları ve eczacılık ve biyoteknoloji, gibi sektörlerini de içine alacak şekilde genişlemiştir.

1924 yılında ülkemiz gelen yabancı sermayeli 94 şirket mevcuttur. Bunlardan 23’ü bankacılık, 11’i elektrik, 12’si imalat sanayi, 35’i ticaret alanında ve 6’sıda denizcilik alanında faaliyette bulunmakta idi⁹. Cumhuriyetin ilan edilmesinden sonra yatırımlar genellikle ortaklık şeklinde gerçekleşmiş ve bu ortaklıklar, gıda,

⁸ Mustafa ÇALIŞIR, “Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Ülke Riski Açısından Analizi ve Türkiye”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, İstanbul 2001, s:12-13.

⁹ DPT, **Türkiye’de Yabancı Sermaye**, 1983, s :12.

Murat ÇETİNKAYA

çimento, dokuma gibi alanlarda gerçekleşmiştir. 1929 yılına gelindiğinde yabancı sermayeli şirket sayısı 114'e yükselmiş ve 30 milyon dolarlık bir sermaye ülkeye girmiştir¹⁰.

1957 yılında ekonomide bir takım sıkıntıların mevcut olması ve 1960 yılındaki siyasi belirsizlik yabancı sermayeyi olumsuz yönde etkilemiştir. Gelen yabancı sermaye 1954 yılında %55'i makine ve teçhizat şeklinde aynı sermaye, %45'i nakdi şeklindedir. Bu oranlar 1963 yılında %52 ve %47 şeklinde gerçekleşmiştir¹¹.

Dünya ekonomisinde meydana gelen değişmelere bağlı olarak, sektörel dağılımda da büyük ölçüde değişiklikler olmuştur. 1950'li yıllarda doğrudan yabancı sermaye yatırımlar birincil ürünler ve doğal kaynağın mevcut olduğu sektörlerde yoğunlaşmıştır. Son yıllarda yabancı sermaye yatırımları özellikle hizmet sektöründe ve teknolojinin yoğun olduğu imalat sektöründe yoğunlaşma söz konusudur. Hizmetler sektöründe yabancı sermaye yatırımlarının son yıllarda artmasının en önemli nedeni, hizmetlerin bir çoğunun ihraç edilemez niteliğe sahip olunmasından kaynaklanmaktadır.

Son yirmi yılda yabancı sermayenin Sektörel dağılımı aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

¹⁰ Ahmet ŞAHİNÖZ, **Türkiye Ekonomisinin Sektörel Analizi**, Turhan Kitabevi, İstanbul, 1998, s:336.

¹¹ Mehmet ŞAHİN, **Türkiye'de Yabancı Sermaye Yatırımları**, Ekonomik ve Sosyal Yayınlar, Ankara 1978, s:64.

Türkiye Ekonomisinde Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Sektörel Dağılımının
Önemi

Murat ÇETİNKAYA

Tablo 2'de 1980-2002 yılları arası izin verilen yabancı sermayenin sektörel dağılımı yer almaktadır. Tablo incelendiğinde yabancı sermaye yatırımlarının en çok izin verildiği sektör, 17,930 milyon dolar ile imalat sektörüdür. 1980-2002 yılları arası izin verilen toplam 33.995 milyon dolarlık yabancı sermaye yatırımının % 52.7'si yani 17.930 milyon dolarlık kısmı, imalat sektöründe gerçekleşmiştir. İmalat sektöründeki yatırımlar özellikle 1990 yılından itibaren geçmiş yıllara göre artış hızı daha fazladır. Özellikle 5 Nisan 1994 istikrar programının uygulamaya konulmasıyla yabancı sermaye ile ilgili alınan kararlar imalat sanayisinde de etkisini göstererek 1995 yılında imalata sanayinde toplam yabancı sermaye tutarı, 1,996 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir.

İmalat sanayinin % 44,5'lik payla hizmet sektörü izlemektedir. Bu sektörde izin verilen yabancı sermaye yatırım tutarı 15.137 milyon dolardır. İmalat sanayindeki yabancı sermaye tutarı hizmetler sektörüne oranla daha fazla iken, artış yönünden bakıldığında hizmetler sektöründeki artış imalat sanayisine nazaran daha hızlıdır. Özellikle turizm sektörüne yönelik yatırımların artırılmasına yönelik bir takım teşvik ve tedbirlerin alınması, bu yıllar arasında hizmetler sektöründeki yabancı yatırımların artmasını beraberinde getirmiştir. Hizmetler sektöründe en fazla artış gene 5 Nisan kararlarının yarattığı olumlu hava ile 1996 yılında 3,122 milyon dolar ile gerçekleşmiştir.

Sonuç olarak;

- İmalat sanayi ve hizmetler sektörü, sektörel dağılım itibariyle yabancı sermayenin en çok ilgi gösterdiği sektörlerdir. Özellikle imalat sanayinde gıda, hazır giyim sanayi, kimya sanayi, demir-çelik sanayi, çimento sanayi, elektronik ve taşıt araçları yan sanayinde daha fazla yabancı sermaye yatırımı yapılmaktadır. Bunun en önemli nedeni, bu sektörlerin karlılık oranlarının yüksek olmasıdır. İmalat sanayinde 2002 yılı itibariyle toplam firma sayısı 1550'dir. 1550 firmanın toplam sermayesi 2,480,442,682,000 TL'dir. Hizmetler sektöründeki 2002 yılı itibariyle faaliyette bulunan toplam firma sayısı 4475'tir. Bu firmaların toplam sermayesi 3,468,224,090,000 TL'dir.
- 2002 yılı itibariyle toplam sermaye içindeki yabancı sermaye payının en yüksek olduğu sektör % 91.58 sermaye payı ile tarım sektörüdür. Tarım sektöründeki firma sayısı 141 olarak belirlenmiştir. Bu sektörü, %93,73 ile enerji sektörü, %79,49 ile madencilik sektörü, %61,60 ile hizmetler sektörü ve %58,90 ile imalat sanayi sektörüdür.
- En çok yabancı sermayeli firma, 4,475 ile hizmetler sektöründe faaliyette bulunmaktadır. Bu sektörü, 1,550 firma ile imalat sanayi, 141 firma ile tarım, 92 firma ile madencilik ve 53 firma ile enerji sektörü izlemektedir.

Türkiye Ekonomisinde Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Sektörel Dağılımının Önemi

- Tarım, madencilik ve enerji sektörleri Türkiye’de yabancı sermayenin fazla ilgi göstermedikleri sektörler arasındadır.
- İmalat sanayinde kimya sanayi, taşıt araçları imalat ve yan sanayi ve gıda sanayi en fazla yatırım çeken sektörler iken, hizmetler sektöründe bankacılık, ticaret, haberleşme ve turizmle ilgili alt sektörler daha fazla yabancı sermaye çekmektedir.
- Oransal olarak 2002 yılında, imalat sanayinde yabancı sermayenin en yüksek olduğu yıl %92 ile 1980 yılı, hizmetler sektöründe ise, %58 ile 2002 yılı olmuştur.

2. Ekonomik Büyümede Hizmetler Sektörünün Alt Sektörlerinin Sürükleyicilik Etkisi ve Yabancı Sermaye İlişkisi

Ekonomik büyümede daha çok sermaye-yoğun teknoloji uygulayan sektörlerin belirleyici işlev gördüğü açıktır. Bu sektörlerin başında da, bilindiği gibi sanayi sektörü gelmektedir. Ancak bu değerlendirme temelde gelişmiş ve sanayileşme sürecini tamamlamış ekonomiler için geçerlidir. Çünkü gelişmekte olan ülkelerde bu sektör oldukça eski, üretkenlik ve verimliliği geri kalmış üretim yöntemleri uygulanmaktadır. Bunun bir çok nedeni bulunmaktadır. Bu nedenlerin başında bu sektörde sermaye birikiminin çok sınırlı kalmış olması gelmektedir.

Sanayi sektörü içinde sermaye birikiminin sınırlı kalması bu sektöre yönelecek yabancı sermayeyi de etkilemekte; hatta bu yönelmeyi engellemektedir. Çünkü sermaye birikiminin ilk aşamaları, maliyeti yüksek alt yapı yatırımlarına gidecektir. Ayrıca bu ülkelerde Ar-Ge araştırmaları daha çok düşük olduğu için yabancı sermaye, sanayi sektörü ve onun önemli alt sektörü olan imalat sanayinde bu harcamalara doğal olarak katlanmak istemeyecektir. İşte bu gibi nedenler yüzünden yabancı sermaye sanayi sektöründen daha çok bu ülkelerde hizmetler sektörüne yönelmektedir. Bu sektör içinde de yabancı sermayenin yöneldiği alt sektörler arasında turizm, ticaret (pazarlama) ve serbest bölgeler önceliğe sahip olmaktadır. Böyle olunca gelişmekte olan ülkelerde ekonomik büyüme ile turizm, ticaret (pazarlama) ve serbest bölgelere yönelen yabancı sermaye girişleri arasında bir iç içelik ortaya çıkmaktadır. Öte yandan bu alt sektörlerdeki yabancı sermayenin iticiliği ile sağlanan gelişmeler önemli dışsallıklar da yaratarak ekonomik büyümede çok önemli işlevler göstermektedir.

3. Yabancı Sermayenin Sektörel Dağılımında Dışsallık Etkisi

a. Dışsal Ekonomilerin Sektörel İlişkilere Etkisi

Dışsal ekonomi, kısaca bir işletmenin kendi dışından kaynaklanan fakat maliyetlerinin azalmasına ya da artmasına yol açan etken olarak tanımlanabilir. Bir firmanın maliyet durumunu etkileyen faktörler, diğer firmaların faaliyetlerinin ya da onun bağlı bulunduğu endüstrinin bir bütün olarak gelişmesinin sonucudur. Dışsal ekonomilerin ekonomik yönden önemli bir özelliği, bunların maliyetler ya da fayda üzerinde yaptığı olumlu ve olumsuz etkilerin piyasa fiyatlarına yansımamasıdır. Örneğin havayı veya suyu kirleten bir firmanın çevreye zararı, onun maliyetleri içinde yer almamaktadır. Kuşkusuz bu konu sosyal refah bakımından da çok önemlidir. Dışsal ekonomilerin varlığı özel maliyetlerle sosyal maliyetlerin birbirinden farklı olması sonucunu doğurmaktadır. Sosyal maliyet, bir faaliyetin topluma olan maliyeti, özel maliyet ise, onun özel üreticisine olan maliyettir. Piyasa fiyatlarının dışsallıkları yansıtmaması durumunda bu iki maliyet türü birbirinden farklı olur¹².

Firma veyahut endüstri açısından sosyal marjinal prodüktivite kriterinin en önemli dayanaklarından biri, dışsal ekonomilerdir. Bu kriter içinde, ekonomide gerçekleştirilen marjinal yatırımın sosyal prodüktivite üzerindeki dolaylı etkilerini hesaplariken dışsal ekonomiler önemli rol oynamaktadır. Özellikle, bir endüstride yapılan birim yatırımın diğer üretim kesimleri üzerindeki geliştirici etkileri dışsal ekonomiler vasıtası ile hesaplanmaktadır. Az gelişmiş ekonomilerde kaynak dağılımı ve dış ticaret politikası birlikte yürümekte ve dışsal ekonomiler bütün bu faaliyetler içinde önemli bir rol oynamaktadır.

Dışsal ekonomilere ilişkin yapılan açıklamalarda arz ve talebe bağlı olarak ortaya çıkan dışsal ekonomiler birbirinden ayrılmaktadır. Arzdaki değişmelere bağlı olarak ortaya çıkan dışsal ekonomiler, firma ve endüstri açısından kullandıkları üretim faktörlerinin arz elastikiyetlerine bağlıdır. Endüstri veya firmanın almış olduğu faktörlere karşı olan talepte, daha uygun bir durum söz konusu olduğunda üretimin arttırılması, ekonomi içerisinde üretim faktörlerinin arz elastikiyetlerine bağlıdır. Üretim faktörlerinin arz elastikiyeti çok düşük ise firma veya sektör için üretim artışı maliyetlerin de artmasına neden olacaktır¹³.

Sermaye girişinin olduğu ülkelerde sadece yatırımın yapıldığı sektörde değil, aynı zamanda sektörlerin yatay ve dikey bağlantıları dolayısıyla tüm ülke ekonomisinde üretim etkinliğinin yükselmesi ile birlikte üretim miktarında da artışlar ortaya çıkar.

¹² Halil SEYİDOĞLU, *Ekonomik Terimler Ansiklopedik Sözlük*, Adalet Matbaacılık, Ankara, 1992, s:165-166

¹³ Erol MANİSALI, *Dışsal Ekonomiler ve İktisadi Gelişme*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1971, s:11.

Türkiye Ekonomisinde Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Sektörel Dağılımının Önemi

Sektör açısından ortaya çıkan dışsal ekonomiler, sektörler arası ilişkilere ve talebe bağlı olarak bağlı olarak ortaya çıkmaktadır¹⁴. Bu süreç girdi-çıkı ilişkileri neticesinde oluşmaktadır. Dikey birleşmenin yaratacağı dışsal ekonomiler, bilhassa bazı endüstriler için, o kadar önemlidir ki, bu endüstrilerde direkt yatırım yoluyla üretimin çeşitli kademelerindeki kararların koordine edilmesi bir kaide haline gelmiştir. Örneğin, petrol endüstrisinde, geriye ham petrol kaynağına doğru, ileriye tüketici piyasalarına doğru, bütün faaliyetlerin dikey olarak bütünleşmesi, dışsal ekonomilere sebebiyet vereceğinden yaygın bir durumdur. Bir kısım endüstrilerde ise, örneğin metal endüstrisi gibi, dikey birleşme sadece geriye hammadde kaynağına doğru yönelir. Diğer şartlar aynı (ceteris paribus) kalmak üzere, dikey olarak birleşmiş olan firmaların diğer firmalara olan üstünlüğü, akımlardaki kesilmelerin ve stoklardaki yığılmaların asgariye indirilmesidir. Bunun sonucunda, dikey birleşme dışsal ekonomileri dahili kar'a dönüştürür¹⁵.

Hymer- Kindleberger teorisinde, uluslararası alanda yapılan dolaysız yatırımların en önemli nedeni piyasalarda oluşan oligopolistik endüstriyel yapıdır. S.Hymer - C.P. Kindleberger Teorisi yabancı sermaye yatırımları, yatay ve dikey bütünleşmeler yolu ile dışsal ekonomilerin ortaya çıkacağı belirtilmiştir¹⁶. Ayrıca R.E. Caves'te yatay ve dikey bütünleşme, yabancı sermaye yatırımları ile birlikte dışsal ekonomilerin ortaya çıkacağı üzerinde durmuştur ve çokuluslu şirketlerin sahip oldukları oligopolistik üstünlükler ağırlık vermiştir¹⁷. Caves, yatay bütünleşme yoluyla büyüyen bir çok uluslu şirketin en önemli oligopolistik üstünlüğünü, şirketin ürün farklılaştırma yeteneği ile açıklamaktadır. Farklılaştırılmış ürünlerin taklidinden korumak için şirketler, bu piyasalarda kendilerine bağlı üretim tesisleri kuracaklardır. Ayrıca bu görüş Hymer tarafından da desteklenmiştir. Hymer'a göre; farklılaştırılmış ürüne sahip olan bir şirket, bu üründen en büyük kazancı, yabancı piyasalarda yatay bütünleşme yoluyla kurduğu üretim tesisleri ile sağlayacaktır.

Dışsal ekonomilerin gerek firma, gerekse ekonominin bütünü açısından ortaya çıkan durum farklılık arz etmektedir. Firma açısından dışsal ekonomilerle ortaya çıkan kar artışının sosyal açıdan bir artış yaratacağı sonucunu çıkarmaz.

¹⁴ Erol MANİSALI, a.g.e., s:10

¹⁵ Mehmet ŞAHİN, **Türkiye'de Yabancı Sermaye Yatırımları**, Ekonomik ve Sosyal Yayınlar, Ayyıldız matbaası, Ankara 1975, S. 22-23.

¹⁶ HYMER S. H. "The Efficiency of Multinational Corporations", **The American Economic Review**, Vol.60, No:2 , May 1970 , ss.441– 448., KINDLEBERGER C. P., "American Business Abroad: Six Lectures on Direct Investment, Fourth Printing", **New Haven: Yale University Press**, 1972.

¹⁷ CAVES R.E., "International Corporations: The Industrial Economics of Foreign Investment", **Economica**, Vol.38, (1971) , ss.1– 27.

Dışsal ekonomileri bu açıdan özel ve sosyal fayda arasındaki sapma olarak da ifade etmek mümkündür¹⁸.

Marshall'a göre dışsal ekonomiler endüstri içerisindeki gelişmelere bağlı olarak firmaların elde ettikleri avantajlar olarak ifade edilmiştir. Bu konuda dışsal ekonomileri firmalar arasında rekabet şartlarını bozup bozmama bakımından göz önünde tutmaktadır. Endüstri içinde meydana gelen dışsal ekonomiler, firmalara farklı derecede istifadeler sağlıyorsa, bu durumda rekabet şartlarını bozabilir. Marshall bu konuda, ortaya çıkan avantajların eşit bir şekilde dağıtıldığı ve dolayısıyla rekabet şartlarını bozmadığı kanısına varmıştır¹⁹.

Yabancı sermaye yatırımları sonucunda dışsal ekonomilerin ortaya çıktığı en önemli sektör, bilgi (knowledge) sektörüdür. Bu sektörde bir firma tarafından gerçekleştirilen yatırım sektördeki diğer firmaların da işine gelmektedir. Bilgi firmalar arasında dağılma (spill-over) durumundadır. Bu tür yatırımlar, yüksek teknoloji içeren yatırımlardır. Bunlar da kaçınılmaz olarak, sabit maliyetli yatırımlardır. Üretimin kalitesi iyileştirildikçe de maliyetler düşmektedir. Bu ise tam rekabet şartlarından birini (sabit maliyet) ortadan kaldırmaktadır²⁰. Çok uluslu ana şirketlere bağlı şirketlerin dışarıda üretim için yerleşmeleriyle beraber, şirketler arasında patent, know how, marka, yönetim ve pazarlama deneyimleri vb. transfer edilen teknolojileri kapsar²¹. Çok uluslu şirkette, ana şirketlerin bağlı şirketler kurarak dışarıda üretim için yerleşmeleri ile birlikte şirket içi teknoloji transferi söz konusudur. Teknolojiyi transfer eden verici de alıcı da aynı çok uluslu şirkettir. Transfer edilen teknoloji patent, know-how, marka olabileceği gibi yönetim ve pazarlama deneyimleri de olabilir. Çok uluslu şirketin AR-GE yatırımlarının ve mühendislik çalışmalarının yabancı ülkede yapılması ile de teknoloji transfer edilebilir. Değişik ülkelerden materyal ve parçaların satın alınması, işçilerin eğitimi de teknoloji transferi sağlar²².

Yabancı sermaye yatırımları bilgi ve teknoloji transferi sağladığı gibi, işgücünün eğitimi de bir rol oynayabilir. Bir süre çok uluslu bir şirkette çalışan bir işçi, çeşitli nedenlerle işi bırakıp başka bir şirkete geçtiğinde, emeği ile birlikte eski şirketinde edindiği bilgileri de götürür. Bu da yabancı sermaye yatırımının sağladığı pozitif bir dışsallıktır. Bunun yanında yabancı sermaye yatırımları, kendi sektörünün yan sanayilerinin kurulmasına da yol açar. Bu sayede ithalat azalır, ihracat artarak ödemeler bilançosuna katkıda bulunur ve dolayısıyla milli geliri arttırmış olur. Yabancı sermaye yatırımları negatif dışsallığa

¹⁸ B. Blassa, **The Theory of Economic İntegration**, London, 1961, s:145.

¹⁹ Erol MANİSALI, a.g.e., s:5-6.

²⁰ İsmail GÖKAL, "Global Değişim, Stratejik Ticaret Politikası ve Türkiye İçin Bir Ticaret Senaryosu", <http://www.dtm.gov.tr/ead/DTDERGI/nis97/4.htm>, 17.05.2003

²¹ "Uluslararası Teknoloji Transferi", <http://www.danismend.com/konular/bilgiveteknoyon/BILGI-ULUSLARARASI%20TEKNOLOJI%20TRANSFERI.HTM>, 23.05.2003

²² Nilüfer KARACASULU, "Uluslararası Teknoloji Transferi Süreci ve Yöntemleri", <http://www.econturk.org/dtm5.htm>, 23.05.2003

Türkiye Ekonomisinde Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Sektörel Dağılımının Önemi

da neden olabilir. Örneğin çok uluslu bir şirketin elinde bulundurduğu rekabet gücü aynı sektördeki yerli firmaları olumsuz etkileyebilir. Ama yinede yabancı sermaye yatırımlarının sağladığı pozitif dışsallık negatif dışsallıktan büyüktür.

b. Turizm Sektörüne Gelen Yabancı Sermaye Yatırımlarının Yaratacağı Dışsal Ekonomilerin Genel Değerlendirmesi

Turizm göstergelerine dayalı olarak yapılan çalışmalar, turizm sektörünün son otuz yılda en fazla gelişme gösteren sektörlerden biri olduğunu göstermektedir. Bu gelişmenin ölçütü olarak da, dünyada turizm faaliyetlerinden her yıl 2,5 trilyon dolarlık bir gelir akımı elde edildiğini gösterebiliriz.

Ülkeye gelen yabancı turistlerin ve iç turizme katılan ülke vatandaşlarının yapmış oldukları tüketim harcamaları ile artan turizm talebini karşılamak, turistik alt yapı ve üst yapıyı iyileştirmek ve hizmet kalitesini yükseltmek amacıyla yapılan turistik yatırım harcamaları, gerek turizm sektöründe, gerekse bu sektörü besleyen diğer sektörlerdeki üretim faktörlerinin gelirlerini oluşturmaktadır²³. Turistik tüketim harcamaları ve yatırım harcamaları yarattıkları dolaysız gelir etkisi yanında pek çok dolaylı etki de yaratmaktadır.

Turizm faaliyetleri sebep olduğu harcama-gelir halkaları ile hizmet sektöründe yer alan faaliyetlerde niteliksel ve niceliksel gelişmelere yol açmaktadır. Turizm bir taraftan hizmet sektöründen kendi faaliyet alanları açısından yararlanırken, diğer taraftan da bu yararlanma sonucu hizmet üretiminin iyileştirilmesinde zorlayıcı etki yaparak, bu sektörün gelişmesine katkıda bulunmaktadır.

Turizm sektörü hizmetler sektörü içerisinde yer almakla birlikte, taşıdığı özellikler nedeniyle diğer sektörler ile etkileşim içerisindedir. Turizm sektörü için gerekli olan ihtiyaçların karşılanmasında ekonomideki bütün sektörlerden yararlandığı gibi, diğer sektörlerdeki kollardan bazılarını kendi ihtiyaçlarına göre şekil vermekte ve bir kısmını da yeniden şekillendirmektedir.

Ülke ekonomisinde iç ve dış turizm hareketlerinin yarattığı tüketim-gelir hacmi, turizm sektörü ile birlikte diğer sektörlerde de bir canlanma ve harekete neden olmaktadır²⁴.

Turizm sektörüne gelen yabancı sermaye yatırımlarının artması ile birlikte, her aşamada ekonominin diğer sektörlerini de etkileyecektir. Genel anlamda bakıldığında bu etki ilk olarak, turistin zorunlu olan ihtiyaçlarından yeme-içme

²³ Adem ŞAHİN, **İktisadi Kalkınmadaki Önemi Bakımından Türkiye’de Turizm Sektöründeki Gelişimlerin Değerlendirilmesi**, Türkiye Ticaret, Sanayi, Deniz Ticaret Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği, Ankara 1990, s:39.

²⁴ Hasan OLALI ve Alp TİMUR, a.g.e., s:110.

Murat ÇETİNKAYA

ve barınma; ileriki aşamada ise, zorunlu ihtiyaçların dışında olan kamp alanları, konaklama merkezleri, yiyecek-içecek tesislerinde ortaya çıkacaktır. Bunlara ilaveten, rahatlığı ve konforu artırıcı çeşitli üretim hizmetleri ve turistin güvencesine yönelik sağlık, sigorta ve emniyet hizmetlerinde de etkiler görülecektir.

Turizmin bu sektörler üzerindeki ekonomik etkileri olduğu gibi, onların da turizm üzerinde ekonomik etkileri olmaktadır. Turizm tesislerinin gerek yatırım aşamalarında, gerekse işletme aşamalarındaki etkileri, yalnızca doğrudan girdi aldıkları sektörlerle de sınırlı kalmamaktadır. Turizm yatırımlarının girdi gereksinmesini karşılama durumunda olan sektörlerde bu talebi karşılamak için, başka sektörlerden girdi talebinde bulunabilmektedirler. Bu durumda turizm sektörü, diğer sektörleri doğrudan etkilediği gibi, dolaylı yoldan da etkileyebilmektedir. Örneğin turizm işletmelerinin turizm sektöründen girdi kullanmaları gibi, de diğer sektörlerden de girdi kullanabilmektedir.

Türkiye için yapılan hesaplamalar, turizm sektörünün üretiminde bir birim artış için diğer yurt için sektörlerden alacağı girdiler yüzde 50.3 arttığını göstermektedir²⁵. Turizm sektörünün girdi kullanımını yoluyla uyardığı sektör sayısı 33 olarak tespit edilmiştir. Söz konusu 33 sektör içinde, ilk on sırada yer alan ve en yüksek doğrudan etkilenecek sektörler olarak kabul edilen sektörleri sırasıyla şu şekilde sayabiliriz. Banka, sigortacılık ve kooperatifçilik, petrol artımı, toptan ve perakende ticaret, mezbaha ürünleri, elektrik, tarım (bitkisel üretim), alkollü içkiler, kişisel ve mesleki hizmetler, haberleşme ve diğer besin maddeleridir.

Turizm sektörü hizmetlerine karşı nihai talep, 1.000 TL artarken, ekonominin diğer sektörlerine olan mal ve hizmet talebinin 1.737 TL artacağı görülmektedir²⁶. Ekonomide herhangi bir sektör sadece kendi kullandığı girdiler yoluyla ekonominin diğer sektörlerini etkilemekle kalmayıp, kendi çıktılarını kullanan sektörleri de etkileyebilmektedir. Bu etkileşim turizm sektörü içinde söz konusudur. Örneğin 1984 yılında yapılan bir araştırma, 1984 yılında Türkiye'ye gelen yabancı turistlerin 23.100 ton süt, 9.600 ton tereyağı, 7.425 ton et, 7.425 ton sebze ve meyve ve 7.425 ton ekmek tükettiklerini ortaya koymuştur.

Turizm sektörünün etkinliği, sektör yanında turizm sektörü üretimindeki artıştan etkilenen diğer sektörlerle de yansımaktadır. Bunları şu şekilde sıralayabiliriz: Banka, sigortacılık ve kooperatifçilik, karayolu taşıması, otel, lokanta, kahvecilik vb. havayolu taşıması, toptan ve perakende ticaret, kişisel ve

²⁵ Serdar ALTINOK, Turizm Serbast Bölgeleri, Yayınlanmamış Doçentlik Tezi, Konya 2001. s:78.

²⁶ Turizm Yatırımlarının Ekonomiye Katkıları, **TYD.**, İstanbul 1992, s:37.

Türkiye Ekonomisinde Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Sektörel Dağılımının Önemi

mesleki hizmetler, denizyolu taşıması, haberleşme ve nihayet turizm sektörünün kendisidir.

Turizm sektörünün girdi aldığı sektörlerde yarattığı “uyaran etkisinin,, girdi verdiği sektörleri uyarma etkisinden daha yüksek olduğunu görülmektedir. Sayısal olarak bu etkilerin değerleri sırasıyla 1.737 ve 1.187 olduğu bulunmuştur²⁷.

Bunun anlamını şöyle açıklayabiliriz: Turizm sektöründe üretimin 1 Milyar TL artması halinde sektöre girdi veren sektörlerden 1 Milyar 737 Milyon TL; sektörün çıktılarını kullanan sektörlerde ise 1 Milyar 187 Milyon TL üretim artışına neden olmakta, yani ekonomide o ölçüde genişleme yaratabilmektedir.

Turizm sektörünün yaratacağı dışsal ekonomiler özellikle iki sektörde daha belirgin olmaktadır. Bunlar ulaştırma ve sanayi sektörleridir. Turistik talebi karşılamaya hazır hale gelebilmenin temel şartı; altyapı, ulaştırma ve birtakım genel hizmetler bakımından hazır durumda olabilmektedir. Bu nedenle gelişme yolundaki ülkelerde altyapının yeterli düzeyde gelişmesi ile turizmin gelişmesi arasında, doğrudan ilişki bulunmaktadır. Çünkü bir yatırım kararı ile, yatırımın yapılacağı alanın alt yapı özellikleri arasında direkt bir ilişki vardır. Turizm yatırımlarının altyapıya olan bağımlılığı ise oldukça fazladır. Karayolu, deniz ve hava limanları gibi altyapı imkanlarının yaratılması yada genişletilmesi için yapılan turizm, yatırımları ekonomiyeye önemli katkılar sağlamaktadır.

Turizmin sanayi sektörü üzerinde etkileri, daha çok tüketim malı ve ara malı üreten sanayiler açısından görülmektedir. Ayrıca turizmin yatırım malı üreten sanayiler üzerinde de belli bir etkisi göstermektedir. Turizmin sanayi sektörü üzerindeki asıl ağırlıklı etkisi, turistik yatırımların artması ile birlikte bu yatırımlarda kullanılan sanayi malları üzerinde görülmektedir.

Turizmin gelişmesi için önem taşıyan ve gelişmesi ile birlikte değer kazanan diğer bir faktör de, üstyapı imkanlarıdır. Üstyapı denilince "turist akımını alıkoyan varlık", yani konaklama, beslenme, eğlenme, dinlenme tesisleri akla gelmektedir²⁸. Altyapı tüm sektörlerle hizmet verirken, üstyapı yalnızca turizme hizmet vermektedir. Burada, turistik ihtiyaçların farklı oluşunun üst yapıya nasıl yansıdığı veya üst yapıyı nasıl etkilediği sorusu önem kazanmaktadır. Bu sorunun cevabı, otel, motel, tatil köyü, kaplıca, pansiyon, çadır, karavan ve hotel gibi isimlerle anılan konaklama tesislerinin arasındaki nitelik farklarını ortaya çıkarmaktadır. Turizme gelen yabancı sermaye yatırımları arttığı ölçüde, yukarıda anılan doğrudan turizme yönelik üst yapı yatırımları artacak, mevcutlarda ise bir gelişme görülecektir. Turistik

²⁷ TYD, a.g.e. s. 39.

²⁸ Ziya ERALP, **Genel Turizm**, Ankara Üniversitesi Basın Yayın Yüksek Okulu Yayın No:3 Ankara, 1983, s:135.

üstyapıdaki bu gelişme, elbette turizmin gelişmesine ve ekonominin dinamizm kazanmasına da katkıda bulunacaktır.

Sonuç ve Öneriler

Ülkemiz, daha Kurtuluş Savaşı'nın sonucu ve hesaplaşması sayılan Lozan Anlaşması sona ermeden İzmir İktisat Kongresi adı altında bir kongre düzenlenmiş ve bu kongre aracılığı ile "bundan sonra Türkiye'nin izleyeceği ekonomik ve siyasal rejim ne olacaktır?," gibi, gizli veya açık merak ve kuşkuları da ortadan kaldıracak şekilde ve çok önemli açıklamalarda bulunmuştur. Bu açıklamalar içinde yer alan en önemli konulardan biri de Türkiye'nin yabancı sermaye karşısında takınacağı tavır ve davranışa ilişkindir.

O günlerden bu günlere kadar Türkiye, ekonomik gelişmesinde yabancı sermayenin öneminin bilincinde olarak gerekli yasal düzenlemeler yapmıştır. Buna karşılık bu günkü tutar açısından yabancı sermaye girişlerinin, Türkiye ile az çok benzer ekonomik ve sosyal koşullara sahip ülkelere nazaran yeterli düzeyde olduğunu söylemek mümkün görünmemektedir.

Yabancı sermaye girişleri konusunda ülkemizde gerçekleştirilen yasal düzenlemeler, belki de hiçbir ülkede gerçekleştirilmemiş ölçüde teşvik edici bir düzeydedir. Öyleyse, özellikle doğrudan yatırım şeklinde yabancı sermaye girişlerinin yetersiz kalmasının başlıca nedenleri üzerinde durulması gerekmektedir. Bu noktada şöyle bir saptama yapmak doğru görülmektedir: Yasal düzenlemeler yeterli olsa da, yabancı sermaye girişleri ekonomik olduğu kadar sosyal, kültürel ve siyasal açılardan uygun bir ortam açmaktadır.

Yabancı sermaye için ekonomik açıdan uygun ortam, kısaca kar transferi ile sektörel ve bölgesel sermaye akışkanlığın işlerliği ve girdi fiyatlarının muhavereli olarak ucuzluğudur.

Bu üç nokta; yani kar transferi, sermaye akışkanlığı ve girdi piyasaları arasında üçüncü olan girdi fiyatları; başka bir deyişle faiz ve özellikle ücret gerçekten diğer ülkelere nazaran daha düşüktür. Bu nedenledir ki yabancı sermaye girişleri için "ucuz emek," vurgulanmasına çok sık başvurulduğu görülmektedir. Kar transferi konusunda ülkemiz Cumhuriyetin ilanından itibaren 1970'lerde kadar oldukça belirsiz, mütereddit ve hatta bir anlamda kısıtlayıcı bir davranış sergilemiştir. Bu tutum son derece ürkek olan dış yatırımcıyı caydırıcı bir etki yapmıştır. Bu gün bu sorunlar oldukça çözümlenmiş bulunmaktadır.

Yabancı sermaye girişi için ekonomik ortam açısından ikinci nokta olan sektörel uygunluk konusunda da ülkemizin gerçekleştirdiği düzenlemeler, uzunca süre net ve açık olmamıştır. Başlangıçta çoğu zaman "Türk girişimci ve ulusal sermayenin girmediği faaliyet alanları," veya "ulusal açıdan sakıncalı

Türkiye Ekonomisinde Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Sektörel Dağılımının Önemi

sayılmayan işler,, gibi belirsiz ve yatırıma açık ifadeler yer verilmesi, doğal olarak yabancı sermaye yatırımcılarının çekimser kalmasına hizmet etmiştir. Bu nedendir ki; gerçekleşen yabancı sermaye girişleri uzun süre genellikle “ortaklık,, veya “kredi,, niteliğini korumuş, doğrudan yatırım şeklinde girişlere hemen hemen hiç rastlanmamıştır. Bu durum 1980'lere kadar sürmüştür; 24 Ocak 1980 İstikrar Programının uygulamaya konmasından sonra bazı sektörlerde doğrudan yatırım şeklinde yabancı sermaye girişleri gerçekleşmeye başlamıştır. Bu sektörlerin başında da, imalat sanayi ile özellikle hizmetler sektörünün alt sektörü olan turizm sektörü başta gelmektedir. Nitekim çalışmamızda da böyle bir sonuca ulaşılmıştır. Yabancı sermaye girişleri açısından ve özellikle doğrudan yatırım şeklinde olan yabancı sermaye girişlerinin itibar ettiği en uygun sektör olarak gelişen sektörün turizm sektörü olduğu görülmüştür.

Öyle ki turizm sektörü doğrudan yabancı sermaye yatırımları için hem sürükleyicilik özelliğine sahip bir sektör olarak gelişmekte; hem de yarattığı dışsallık açısından ülke ekonomisini en fazla katkıda bulunabilecek bir sektör niteliği kazanmaktadır. Böyle olunca, özellikle doğrudan yatırım şeklinde yabancı sermaye girişleri konusunda yapılacak düzenlemelerde turizm sektörünün dikkate alınması ve gerekirse bu sektör için özel düzenlemelere gidilmesi gerekebilecektir. Bunun için ülkemizin sahip olduğu tarihsel ve doğal kaynak ve olanaklar, mukayese edilemeyecek üstünlük ve avantajlara sahiptir. Ayrıca ülkemiz, 1960'lardan sonra hızla gelişen turizmde çok büyük ekonomik avantajlar sağlayan Fransa, İtalya, Yunanistan ve Mısır gibi Akdeniz ülkelerine nazaran turizmin gelişmesinin başlangıç evresinde bulunan; bu nedenle de “keşfedilmesi,, gereken bir bölge konumundadır.

Öyleyse Türkiye bu özel konumunun bilincinde olarak sektörel planlama örneklerinden de yararlanarak bir “turizm sektörü planlaması,, girişiminde bulunabilir. Böyle bir sektörel planlama da; 15-20 yıllık bir turizm sektörü perspektif planına bağlanarak 5'er yıllık orta vadeli planların uygulanması şeklinde olabilir. Böylece ekonomik gelişmenin gereği olan sektörel yapının değişmesi hizmetler sektörü yönünde gerçekleşirken, bu sektörün önemli alt bölümünü oluşturan turizm sektörünün öncülüğü ve sürükleyiciliğinin yanı sıra, bu alt sektörün yaratacağı dışsal ekonomiler aracılığı ile ekonomik büyümede planlanan veya daha doğru bir ifadeyle hedeflenen “yön,, ve “hız,, da gerçekleşmiş olacaktır.

Sonuç olarak çalışmamızda ulaştığımız veriler, turizm sektörünün özel bir sektörel planlama çerçevesine alınmasını ve böyle bir planlamada da doğrudan sermaye yatırımlarına öncelik ve ağırlık verilmesi önerisine götürmektedir.

Ancak bu öneri çerçevesinde üzerinde durulması gereken bir iki nokta vardır. Birincisi turizmde doğrudan yatırım şeklindeki yabancı sermaye girişlerinin izole bölgeler gibi yapılaşan tatil köyleri şeklinde değil de uluslararası sermaye dolaşımına açık bölgeler şeklinde yapılaşmasına dikkat etmek

Murat ÇETİNKAYA

gerekmektedir. Çünkü, ülkemizde de kısmen görüldüğü gibi, tatil köyleri bir bakıma “askeri bölge,, gibi her türlü dolaşım ve akışkanlığa kapalı girdilerini kendisinin veya kendi ülkesinden sağlayan, sonuçlarını da olduğu gibi ve belki de denetimsiz transfer edilebilen yatırımların bir anlamda “kira,, geliri dışında bir katkısı olmayacaktır. Bu da turizm sektöründe yapılacak yabancı sermaye yatırımlarının sosyal, kültürel ve siyasal açılardan da uygun ortam aramaları ile ilişkilidir.

Genel olarak yabancı sermaye yatırımları sosyal ve kültürel açıdan farklı fakat rahat edebilecekleri ortam ararlar. Bu da doğal olarak “gezi psikolojisi”nin gereğidir. Kısaca turist, yani gezginci; genellikle ülkemizin bazı bölgelerinde halen görüldüğü gibi, “merak edilen,, konumunda değil “merak eden,, görmek ve öğrenmek isteyen konumda olmak ister. Ziyaret eden, ziyaret edilen toplumlardan böyle bir davranış bekler. Bu da ziyaret edilen toplumun sosyal ve kültürel eğitim ve görgü düzeyine ulaşmış olmasıyla mümkündür turizm sektörü böyle bir düzeye ulaşmayı mümkün kılar; bu nedenle de dışa açılan pencerelerden en önemlisi olan bir sektördür. Uygulamaya konulacak bir turizm sektörü planlamasında toplumun böyle bir sosyal ve kültürel düzey ve yapıya kavuşturucu önlemlere de ağırlık verilmelidir.

Nihayet yabancı sermaye yatırımlarının aradığı uygun ortamlardan üçüncüsü, uygun ekonomik ortamın da güvencesi olan siyasal istikrar ortamıdır. Yabancı sermaye girişlerinin ülkemiz için sınırlı kalmasının başlıca nedeninin siyasal istikrarın sık sayılabilecek aralıklarda kesintiye uğramasıdır. Bunda da ülkemizin coğrafik konumu gibi siyasal akımlar itibarıyla de dış etkenlere çok açık Orta Doğu gibi bir bölgede bulunması belirleyici olmaktadır. Bu da ülkenin birlik ve beraberliğinin siyasal örgütlenmesini etnik ve dış etkenlere muhatap olmasına yol açmakta; ulusal ve uluslararası yatırım kararının ajanı olan girişimcileri çekimser ve mütereddit kılmaktadır. Bu çekimser ve tereddüt doğal olarak daha çok yabancı sermaye yatırımcısının kararını olumsuz yönde etkilemektedir. Bu açıdan bakılınca doğrudan yabancı sermaye yatırımcısının, özellikle hizmetler ve onun alt sektörü olan turizm gibi siyasal gelişmelere daha fazla duyarlı olan sektörlerde arayacağı en uygun yatırım ortamı siyasal istikrarın sağlandığı ortamdır. Bu bakımdan uygun siyasal istikrar ortamı, çalışmamızın öneriden çok beklentisi veya temennisi niteliğindedir.

Kaynakça

ALPAR Cem, Yabancı Sermaye Kaynakları, Türkiye Ekonomisinde Sektörel Gelişmeler Türkiye Ekonomi Kurumu Yayını,Öztürk Matbaacılık, Ankara 1992.

B. BLASSA, The Theory of Economic İntegration, London, 1961.

Türkiye Ekonomisinde Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Sektörel Dağılımının
Önemi

BRIENLY Thomas, “The Historical Record of International Capital
Movement to 1913”, International Investment, 1972

CAVES R.E., “International Corporations: The Industrial Economics of
Foreign Investment”, Economica, Vol.38, (1971).

DUNNING H. John, Multinational Enterprise: The Background, George Allen
and Unwin, England 1971.

ERALP Ziya, Genel Turizm, Ankara Üniversitesi Basın Yayın Yüksek Okulu
Yayın No:3 Ankara, 1983.

HYMER S. H. “The Efficiency of Multinational Corporations”, The American
Economic Review, Vol.60, No:2 , May 1970, ss.441– 448.,
KINDLEBERGER C. P., “American Business Abroad: Six Lectures
on Direct Investment, Fourth Printing”, New Haven: Yale University
Press, 1972.

GÖKAL, İsmail “Global Değişim, Stratejik Ticaret Politikası ve Türkiye İçin Bir
Ticaret Senaryosu”,
<http://www.dtm.gov.tr/ead/DTDERGI/nis97/4.htm>, 17.05.2003

ENKINS Robert , Transnational Corporation and Uneven Development:
Internationalization of Capital The Third World, Mehtuen, New
York 1987.

KARACASULU Nilüfer, “Uluslararası Teknoloji Transferi Süreci ve
Yöntemleri”, <http://www.econturk.org/dtm5.htm>, 23.05.2003

KINDLEBERGER Charles P., Economic Development, The McGraw, Hill
Book Company, Tokyo 1958.

KÜTÜKOĞLU Mübahat, “Tanzimat Döneminde Yabancıların İktisadi
Faaliyetleri”, 150. Yıl Tazminat, TTK Yayınları, Ankara 1992.

MADU N.C., JACOB R., Strategic Planning in the Technology Transfer: A
Dialectical Approach, Technological Forecasting and Social Change 35,
New York 1989.

MANİSALI Erol, Dışsal Ekonomiler ve İktisadi Gelişme, İstanbul Üniversitesi
Yayınları, İstanbul 1971

MAURICE Odle, Transnational Corporation, Cilt:2, Sayı:2 United Nation,
1993.

Murat ÇETİNKAYA

- MEADE James E., “External Economies and Diseconomies in a Competitive Situation”, Economics Journal, 1962.
- MEYER Klaus, “Direct Investment in Economics in Transtion”, Edward Elgar Publishing co. Ltd. 1998.
- OLALI Hasan ve TİMUR Alp, Turizm Ekonomisi, Ofis Ticaret Matbaacılık Şirketi, İzmir 1988.
- Serdar ALTINOK, Turizm Serbest Bölgeleri, Yayımlanmamış Doçentlik Tezi, Konya 2001.
- SEYİDOĞLU Halil, Ekonomik Terimler Ansiklopedik Sözlük, Adalet Matbaacılık, Ankara, 1992.
- ŞAHİN Adem, İktisadi Kalkınmadaki Önemi Bakımından Türkiye’de Turizm Sektöründeki Gelişimlerin Değerlendirilmesi, Türkiye Ticaret, Sanayi, Deniz Ticaret Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği, Ankara 1990.
- ŞAHİN Mehmet, Türkiye’de Yabancı Sermaye Yatırımları, Ekonomik ve Sosyal Yayınlar, Ankara 1978..
- ŞAHİNÖZ Ahmet, Türkiye Ekonomisinin Sektörel Analizi, Turhan Kitabevi, İstanbul, 1998.
- Tuncay HACALOĞLU, “Yabancı Sermaye ve Türkiye’de Yabancı Sermaye Uygulaması”, Yayımlanmamış Uzmanlık Tezi, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Teşvik ve Uygulama Başkanlığı, Ankara 1983.
- Türkel MİNİBAŞ, Azgelişmiş Ülkelerde Kalkınmanın Finansman Politikaları Ve Türkiye, Der Yayınları, İstanbul 1992.
- <http://www.aksam.com.tr/arsiv/aksam/2002/03/07/ekonomi1.html>.
- <http://www.worldbank.org>.
- DPT, Türkiye’de Yabancı Sermaye, 1983.
- Turizm Yatırımlarının Ekonomiye Katkısı, TYD., İstanbul 1992.